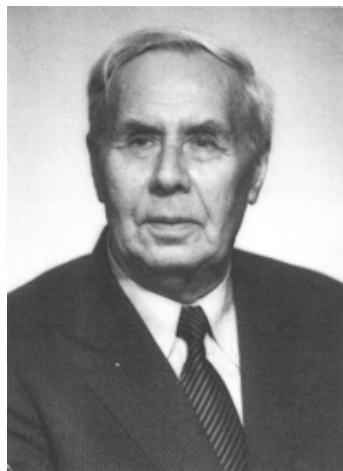

Новиченко Леонід Миколайович (31. III / 1914, с. Русанівка, тепер Липоводолинського р-ну Сум. обл. – 22.XI/1996, Київ).

Критик, літературознавець, дійсний член АН УРСР з 1985 р., академік-секретар Відділення літератури, мови і мистецтвознавства АН УРСР, доктор філол. наук, професор. Закінчив 1939 р. Київський університет. У роки війни був військовим кореспондентом; 1943-46 – відповідальний редактор газети “Література і мистецтво”, 1950-52 рр. – головний редактор журналу “Вітчизна”. З 1949 – в Інституті літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України. Автор праць із теорії соціалістичного реалізму, історії української літератури, взаємозв'язків літератур народів СРСР і слов'ян, літературних портретів письменників. Автор книжок “Поет і народ. До характеристики художнього методу в ліриці Шевченка” (1938), “Павло Тичина” (1941), “Повість про поета. Лірика М.Рильського” (1942), “Їх ненавидів Тарас” (1943), “Любов і гнів Тараса” (1944), “Історичний” маскарад українсько-німецького націоналізму. Про реакційну романтику минулого” (1946), “Творчість Павла Тичини” (1949), “Літературно-критическіе очерки” (1951), “Поетія і революція” (1956), “Мирослав Ірчан” (1958), “Про різноманітність художніх форм і стилів у літературі соціалістичного реалізму”, “Про багатство літератури” (1959), “Шевченко і вони” (1961). “Шевченко і сучасність” (1964), “Життя як діяння” (1974), “Український радянський роман” (1976), “Поетія і революція” (1979, премія АН СРСР ім. В.Г.Белінського), “Поетичний світ Максима Рильського” (1980, премія АН УРСР ім. І.Франка). Брав участь у створенні “Нарису історії української радянської літератури”, “Історії української літератури” (1965); автор книжок “Не ілюстрація – відкриття!” (“Літературно-критичні нариси і портрети”, 1967); “Вічно новий реалізм” (1982), “Тарас Шевченко – поет, борець, людина” (1982) та ін.

ЛЕОНІД НОВИЧЕНКО: SEMPER TIRO І ЙОГО ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧА ШКОЛА

Наукове життя академіка Л.Новиченка від 1939 р. щільно пов'язане з Інститутом літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР (нині – НАН України), в якому він, тоді ще аспірант О.Білецького, почав торувати власний шлях літературознавця. То були не просто стосунки керівника та учня, а радше школа духовних контактів, “непедантичного” дослідницького розуму, зануреного в широту знань, постійного пошуку істини, нових підходів до розв'язання порушених проблем в аналітичній діяльності, про що згадував Л.Новиченко з неабиякою душевною теплотою в інтерв'ю з В.Мельником у журналі “Україна” (1989). Комунікативне поле продуктивної спадкоємності обернулося тим, що Л.Новиченко поглиблював ідеї О.Білецького, зокрема про стильові тенденції (стаття “Стиль – метод – життя”, промова “Проблеми стильової диференціації у східнослов'янських літературах”, виголошена на VII Міжнародному з'їзді славістів тощо), визначив їхні сутнісні характеристики, обґрунтував критерії їх розмежування. Та основний урок полягав у ненастанному русі аналітичної думки, яка ніколи не зупиняється на досягнутому, не вдовольняється осмисленими рівнями літературного дискурсу в безмежній перспективі його пізнання, що не минуло поза увагою колег непогамовного й водночас цілеспрямованого Леоніда Миколайовича. Вони вбачали в ньому, за словами І.Дзевєріна, зразок незакомплексованого *semper tiro*. Очевидно, то були пошуки достеменної самоідентифікації. Її не легко, іноді навіть не можливо було виявити за умов панівного “соцреалізму”, який не лише поглинав такі потужні інтелектуальні сили, як Л.Новиченко, а й примушував їх виконувати ролі заповіданого В.Леніним сумнозвісного “гвинтика і коліщатка”. Справді, неординарний науковець поділяв погляди тогочасного соціуму, що наразі виявилися ілюзорними, урешті-решт, антинаціональними й антихудожніми, справді,

він і досі за інерцією ототожнюється з теоретичною концептуалізацією “соцреалізму”, бо потужна сила його аналітичного мислення спрямовувалася на утвердження й гуманізацію цього квазітворчого методу, що зійшов із кону історії разом із розпадом комуністичної системи; справді, він, відкидаючи національний нігілізм, не розрізняв інтернаціоналізму й російського шовінізму, вважаючи, що “художня різноманітність радянської літератури розпочинається з багатства її національних форм”, робив реверанси в бік “історичних” постанов компартії, як у виданні “Не ілюстрація – відкриття!” (1967), у 60-і роки новаторському багатьма своїми думками і спостереженнями.

Сміливою науковою роботою була його монографія “Поезія і революція” (1956), яка пізніше зазнала переробок й уточнень. Крізь густий “соцреалістичний” сленг проступає глибокий фаховий аналіз художніх структур поетичного тексту. Принаймні, аналізуючи програмовий вірш збірки “Сонячні кларнети” П.Тичини, дослідник зауважив, що її символічний образ мав би стати “світлим і радісним правонаступником Бога”, спостеріг у ліриці поета “змагання двох стилістичних принципів” – “вже усвідомлений нахил до артистичного лаконізму, сильного своєю образною сугестією”, і тяжіння до нарративного, упорядкованого “риторично-декламаційного вірша”, у поемі “Золотий гомін” відчув “хміль національної романтики”. Ідеться не так про вимушену амбівалентність свідомості вченого, як про його вміння знаходити сутнісні характеристики літературного феномену, що зберігають свою іманентність поза нашаруванням обов’язкової для радянського літературознавства квазітермінології на кшталт “партійності”, “класовості”, “пролетарського інтернаціоналізму” тощо. Слід пам’ятати, що Л.Новиченко лишався типовим представником своєї доби з виробленим комплексом відповідних переконань і дій, вірив у її ідеологеми, зовні принадні, внутрішньо деструктивні для людини, нації чи літератури. По-іншому діяти й мислити він не міг, хоча (за спогадами П.Федченка) не був “пестунчиком долі”: у 30-і роки його, студента Київського університету імені Тараса Шевченка, запідозрювали у зв’язках із “ворогами народу”; завідування відділом літератури ЦК КПУ (серпень 1946 – жовтень 1947) завершилося оргвисновком “за буржуазний націоналізм” тощо.

Лише всупереч соціальної заангажованості Л.Новиченку, наділеному непомильною інтуїцією естетичного чуття, вдавалося розкривати сутнісну специфіку письменства. То окрема, вельми важлива проблема осмислення драматичної ролі яскравої особистості в історії, що потребує від сучасного аналітика неабиякого такту, розуміння своєрідності доби, дотримання етичного кодексу оцінювання минувшини, аби збагнути долю провідного літературознавця, науковій студії якого, попри вимушену комуністичну риторику, були новаторськими у свій час, деякі з них не втратили й не втратять свого значення в українській філології, правитимуть за зразок високої культури критичної рецепції, засвідченої двотомником творів М.Ірчана, збірками поезій В.Еллана (Блакитного), О.Влизька, Є.Плужника, які він упорядкував, статтями до академічних курсів “Історії української літератури”, ґрунтовними розвідками творчості М.Коцюбинського, Лесі Українки, І.Франка, М.Ірчана, О.Довженка, М.Бажана, Ю.Яновського, О.Гончара, А.Головка, М.Стельмаха, А.Малишка, Л.Первомайського та багатьох інших письменників старшого покоління, глибоким розумінням лірики І.Драча, Б.Олійника, Л.Талалая, В.Затулівітра, В.Стуса, І.Калинця, Т.Мельничука, В.Базилевського, А.Кичинського, В.Неборака та ін. Його постійна відкритість динаміці артистичного життя – промовиста, як і вміння інтерпретувати специфіку ідіостилу кожного автора, завбачати перспективні шляхи філологічних студій. Тому до суджень науковця завжди прислухалися. Звичайно, були в нього й непорозуміння з деякими авторами, навіть конфліктні ситуації, але в переважній більшості спрацьовувало громадянське сумління, як у випадку підтримки роману “Собор” О.Гончара. Л.Новиченко 50-60-х років одним із перших ініціював перевидання творів репресованого письменства у видавництві “Дніпро” і їх обов’язкове фахове вивчення. Водночас він демонстрував неослабну

дослідницьку вірність таким творчим постатям, як Т.Шевченко, П.Тичина, М.Рильський, аналізувати поезію яких почав ще перед війною та на початку війни (“Поет і народ. До характеристики художнього методу в ліриці Шевченка”. – “Радянська література”, 1938), “Павло Тичина” (1941), “Повість про поета. Лірика М.Рильського” (1942). Ці публікації невдовзі набули науково-публіцистичного або монографічного обґрунтування: “Шевченко й сучасність” (1964), Тарас Шевченко – поет, борець, людина” (1982; 1984), “Поезія і революція” (1956; 1959; 1968; 1979), “Поетичний світ Максима Рильського” у двох книгах (1980; 1993). Маючи солідний доробок, учений ніколи не хизувався ним, зазначав у згаданому інтерв’ю з В.Мельником, що йому “не зовсім зручно посилатися” на свої праці. У виданні “Найголовніше – момент істини...” Пам’яті академіка Леоніда Новиченка” (К., 2004) Олександра Бартко зафіксувала 36 книг і 281 статтю дослідника літератури, що складає неповний перелік його праць.

Л.Новиченко виявляв рідкісне вміння вловлювати історичну динаміку літературного життя, знаходив адекватну відповідь на його непрості запити, навіть якщо доводилося переглядати власні світоглядні настанови. Таку небезболісну, але послідовну переорієнтацію Л.Новиченко переживав останніми роками свого життя, коли наприкінці 80-х дослідники української літератури нарешті змогли незалежно від ідеологічних догм аналізувати її з позицій *об’єктивного історизму*. До речі, це поняття запропонував сам літературознавець, перейнятий пошуками нової, справедливішої “системи мір і ваги”, убачаючи в ньому принцип неупередженості, яким має користуватися аналітична свідомість при осмисленні й оцінюванні художнього твору. Ідеться про збіжність горизонтів розуміння між фаховим реципієнтом й автором, що внеможливіє накладання чужорідних матриць на певний текст чи будь-які вердикти, застосування “фігур умовчання” або апелювання до корпоративних інтересів. Звичайно, суб’єктивне бачення не знімається, воно радше виявляє емоційне тло аналітичної думки, інтелектуальну пристрасть дослідника. Принцип об’єктивного історизму був неможливим за радянської системи, тому його обстоювання у працях пізнього Л.Новиченка засвідчує присутній перегляд як практики попереднього літературознавства, так і власної. Цей принцип стає надзвичайно актуальним у постсучасному літературознавстві, що опинилося в ситуації епістемологічних розривів, тому часто замість розкриття іманентної сутності художнього твору або літературного процесу спостерігається їх підміна довільними, “концептуалізованими” міфами, що під ризомними масками плюралізму спотворюють достеменні реалії письменства.

На жаль, повністю розкрити можливості об’єктивного історизму Л.Новиченко не встиг. Обстоюючи його, літературознавцеві було непросто зважитися на чесну, безкомпромісну самокритику власних поглядів на феномен художньої дійсності, на творчу спадщину П.Тичини, М.Рильського, М.Бажана та ін. Дослідник у статті з промовистою назвою “Тичина і його час: незайві доповнення”, відкинувши “весь набір засвоєних догм 30-х – 50-х років”, знайшов у собі сили відшукати адекватний ключ прочитання збірки “Замість сонетів і октав” поета, дійшов висновку: вона “не тільки не вмерла для сучасного читача”, а й “воскресає в своїй наповненості завжди живими, а для нашого часу особливо гарячими питаннями про гуманність і революцію”, втілює “тріумф високоартистичного, інтелектуально насиченого лаконізму”. Цікавим, адекватним розумінню специфіки панмузичного кларнетизму було його трактування поеми “Золотий гомін” як “оригінального зразка ліричної ораторії, збудованої, по суті, за законами музичної архітектоники”, ускладненої “внутрішньої конфліктністю поеми”, тому відмінної від “гучно-монотонного “пеану” чи “оди”. Не важко помітити також значну відстань і між двома виданнями книг “Поетичний світ Максима Рильського” з різкою зміною в еволюції поглядів на лірику поета, який і в пору свого “третього цвітіння” лишився “неокласиком”, що доводив Л.Новиченко, спираючись на принцип об’єктивного історизму. Дослідник із запізненням осуджував свої “несправедливі звинувачення” щодо М.Хвильового, М.Куліша,

М.Зерова, шкодував, що не встигне переосмислити їхню творчість, мав намір упорядкувати й видати експериментальну прозу В.Домонтовича, якою захоплювався. На такий шлях ступали одиниці, наприклад Ю.Барабаш, який у статті “Розмова по щирості із самим собою” (“Літературна Україна”, 1987) визнав упередженою свою критику лірики Ліни Костенко.

Переорієнтація Л.Новиченка на об’єктивний реалізм засвідчила осмислену послідовність науковця, який прагнув наближення до істини, не боявся статусу *semper tiro*, хоч дійшов від посади наукового співробітника (з 1945) до академіка НАН України, виконував обов’язки члена президії СПУ і секретаря союзної спілки, очолював комісію критики й теорії літератури, свого часу працював головним редактором журналу “Література і мистецтво”, відповідальним секретарем “Літературної газети”, головним редактором журналу “Вітчизна” тощо. Усі звання й посади не мали того визначального значення перед, як говорив сам Л.Новиченко, жагою пізнання. Власне, він створив свою літературознавчу школу із жорсткою дисципліною аналітичного мислення й високою культурою дослідницької свідомості, спрямованих на концептуальне, адекватне тлумачення феноменів письменства в широкому культурно-історичному аспекті, на точність і місткість рецепційних формулювань, термінологічно не переобтяжених, незрідка пожвавлених влучним, містким тропом. Мені випала нагода бути причетним до неї, пройти ініціативні, достоту суворі випробування, що поставали перед кожним, хто зважився ступити на її поріг. Я опинився тут, здавалось би, випадково. На початку 80-х років, після десяти літ учителювання немовби потрапив у смугу невизначеності й ні на що путне не розраховував. Кілька моїх “гострих” полемічних публікацій на сторінках “Літературної України” привернули увагу Л.Новиченка, який запропонував мені вступати до аспірантури Інституту літератури імені Тараса Шевченка АН УРСР та своє керівництво моєю майбутньою кандидатською дисертацією.

Якщо окреслити портрет Л.Новиченка як наукового керівника, передусім слід назвати його рідкісне вміння формувати в кожній конкретній особі молодого науковця творчий потенціал літературознавства, увиразнюючи вірогідну перспективу досліджень. Принаймні я можу завдячувати Л.Новиченкові за тему кандидатської дисертації, спрямованої на висвітлення специфіки романтизму української поезії 20-х років. На початку 80-х до цієї теми майже ніхто не звертався. Пам’ятається, мене більше вабила лірика шістдесятників, що позначилася на моїй поезії. Однак Л.Новиченко із притаманною йому чоловічою твердістю переконав, що час заповнювати “білі плями” історії українського письменства. Невдовзі ця важлива справа стала визначальною для нашого літературознавства, зосередженого на осмисленні літератури “розстріляного відродження”. Не відразу я збагнув рацію свого керівника. Лише пізніше, коли мені відкрилася неординарна творча спадщина О.Влизька, М.Йогансена, “неокласиків”, М.Хвильового, М.Куліша та ін., твори яких можна було тоді прочитати в так званих “спецхранах”, коли я пережив невимовну насолоду від роботи в рукописних відділах, я з великою вдячністю усвідомив слушність твердої волі Л.Новиченка, яку, можливо, не завжди адекватно сприймали аспіранти, адже вона позбавляла їх розслаблювально-емотивних балансувань, дисциплінувала, спрямовувала аналітичну думку на першорядну проблематику, на вироблення навичок сумлінного аналізу того чи того тексту.

Звичайно, постать Л.Новиченка не була витесана з грубого каменю, навпаки — їй були притаманні м’які риси характеру, що розкривалися в неофіційних ситуаціях, вказували на глибину людяності, тонку чуйну натуру. Висока планка літературознавства, яку він ставив перед собою, а перед молодими науковцями — то й поготів, цілком виправдана, як і настанова *semper tiro*. Це стосувалося і стилістичної культури критичної рецепції, і професійного вміння оперувати понятійним апаратом, володіти технікою місткого, лаконічного сенсовислову. У такому разі словесна описовість й оцінна неадекватність унеможливлювалися. Л.Новиченко владною рукою спрямовував своїх вихованців на шлях

продуктивного літературознавчого аналізу як художнього тексту, так і стильових тенденцій, розуміння специфіки літературної доби в широкому культурологічному континуумі, із залученням методологічних засад соціології (“соціологізм як Аріаднина нить естетичного аналізу”), психології, філософії, структуралізму тощо, одним із перших у тогочасному літературознавстві, не оглядаючись, посилався на добре знані праці К.-Г.Юнга, Е.Фромма, М.Вебера, Ю.Лотмана, М.Бердяєва, Т.С.Еліота, Р.Якобсона та ін. Думка Л.Новиченка завжди була живою та емоційною, авторитетною не лише для наукових співробітників Інституту літератури (наприклад, М.Наєнко зізнався, що його монографія “Романтичний епос” завдячує концепції Леоніда Миколайовича), а й філологів як на теренах України, так і за її межами. Це все підтверджує існування його літературознавчої школи, дарма що не заманіфестованої теоретично-естетичною програмою, прикметної тим, що в ній є провідник важливої ідеї і його послідовники. Можна провести паралелі (хоча й ризиковані) з аналогічними формуваннями на кшталт відомої в компаративістиці школи академіка О.Веселовського, психологічної школи О.Потебні або філологічної школи академіка В.Перетца, кожна з яких має свою специфіку. Водночас школу Л.Новиченка слід розглядати в контексті тогочасного Інституту літератури імені Тараса Шевченка, в якому завдяки його директору І.Дзевєріну запанувала рідкісна для науковців творча атмосфера, що справила великий вплив на гуманітарну думку України. Тут формувалося перспективне покоління дослідників письменства. Його представники сьогодні стали активними науковцями, складаючи основу сучасного українського літературознавства, розробляючи провідні його ідеї в контексті світовому.

Юрій Ковалів

ЖИТИ, ЩОБ ПРАЦЮВАТИ (ДО ТВОРЧОЇ БІОГРАФІЇ ОЛЕКСИ МИШАНИЧА)

Олекса Васильович Мишанич (1.V.1933, с. Ляхівець на Міжгірщині, Закарпаття — 1.01.2004, Київ) — член-кореспондент Національної Академії наук України (1997), член Спілки письменників України (1994), учений секретар Міжнародної асоціації українців (1989—1993), заступник голови Вищої атестаційної комісії України (1993—1996), перший віце-президент Міжнародної асоціації українців (1993—1999), президент Національної асоціації українців (1999), професор (1993), доктор наук (1982), лауреат Державної премії імені Т.Г.Шевченка (1988).

Закінчив Ужгородський державний університет (1956), аспірант Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України (1958—1961), молодший науковий співробітник (1961—1965), старший науковий співробітник (1966—1978), учений секретар (1978—1984), завідувач відділу давньої української літератури Інституту літератури (1985—1999). Автор праць “Література Закарпаття XV—XVIII ст.” (1964), “Григорій Сковорода і усна народна творчість” (1976), “Українська література другої половини XVIII ст. і усна народна творчість” (1980), “Від підкарпатських русинів до закарпатських українців” (1991), “Крізь віки” (1996), “Повернення” (1997), “На переломі: Літературознавчі статті й дослідження” (2002), один із авторів “Історії української літератури” у 8 т., “Історії української літератури XX ст.” у 2 т. та ін.

